

Spis treści

Nota do wydania II.....	9
Wstęp.....	11
Studium I. Badania nad mową dziecka. Przegląd kierunków i teorii badań nad mową dziecka	
1. Wprowadzenie.....	17
2. Ustalenia terminologiczne.....	18
2.1. Czym jest <i>mowa dziecka</i> ?.....	18
2.2. Czynności mowy. Kompetencja językowa i komunikacyjna. Świadomość językowa.....	21
3. <i>Mowa dziecka</i> jako przedmiot badań.....	27
3.1. Wprowadzenie.....	27
3.2. Okresy i kierunki badań mowy dziecka.....	31
3.2.1. Teoria ewolucji i badania mowy dziecka.....	31
3.2.2. Przełom pozytywistyczny w nauce i jego wpływ na badania nad mową dziecka.....	33
3.2.3. Badania w I połowie XX wieku.....	36
3.2.3.1. Funkcjonalizm.....	38
3.2.3.2. Konstruktywizm.....	39
3.2.3.3. Behawioryzm.....	40
3.2.3.4. Strukturalizm.....	42
3.2.3.5. Osiągnięcia badań nad mową dziecka w I poł. XX wieku.....	45
3.2.4. Psycholingwistyka.....	46
3.2.4.1. Teoria gramatyki generatywno-transformacyjnej. Natywizm.....	48
3.2.4.2. Poznawcze aspekty kształtowania się mowy. Kognitywizm.....	49
3.2.5. Zwrot ku komunikacji.....	50
3.2.5.1. Etnografia mówienia.....	50
3.2.5.2. Socjolingwistyka.....	51
3.2.5.3. Teoria dyskursu. Badania nad tekstem.....	53
3.2.5.4. Przekaz kulturowy i jego rola w procesach akwizycji języka.....	54
3.2.6. Zakończenie.....	55
4. Dyskusja o źródłach języka w ontogenezie.....	55
4.1. Wprowadzenie.....	55

4.2. Uwarunkowania biologiczne i społeczne akwizycji języka przez dziecko .	56
4.2.1. Wprowadzenie	56
4.2.2. Konstrukttywizm a natywizm	57
4.2.3. Mowa i myślenie dziecka. Problem mowy egocentrycznej i uspo- łecznionej	63
4.3. Społeczne i kulturowe uwarunkowania akwizycji i rozwoju mowy dziecka	71
4.3.1. Zmiana paradygmatu badawczego w latach 70. XX wieku	71
4.3.2. Pragmatyczno-funkcjonalny model rozwoju mowy dziecka Jêrome'a Brunera	74
4.3.3. Socjologiczno-semantyczny model rozwoju języka Michaela Hallidaya	76
4.3.4. Proces socjalizacji dziecka a charakter przyswajanego przez dziecko systemu komunikacji w ujęciu Basila Bernsteina	79
4.4. Procesy akwizycji języka w ontogenezie w ujęciu kognitywnym	82
5. Zakończenie	86

Studium II. Zagadnienie normy rozwojowej werbalnej. Problemy periodyzacji rozwoju mowy

1. Założenia opisu periodyzacji mowy dziecka	93
1.1. Cele opisu	93
1.2. Mowa dziecka. Uwagi wstępne	95
2. Psychologiczne modele rozwoju. Modele rozwoju mowy	99
3. Problemy wyznaczania językowej i komunikacyjnej normy rozwojowej	102
3.1. Czym jest językowa i komunikacyjna norma rozwojowa oraz zasady jej wyznaczania	102
3.2. Funkcje periodyzacji rozwoju języka i mowy	105
4. Periodyzacje rozwoju mowy	107
4.1. Wprowadzenie	107
4.2. Periodyzacje rozwoju mowy tworzone z perspektywy psychologicznej, psycholingwistycznej i lingwistycznej	110
4.2.1. Przykładowe periodyzacje psychologiczne	110
4.2.2. Periodyzacje psycholingwistyczne	114
4.2.3. Periodyzacje lingwistyczne	116
4.2.3.1. Wprowadzenie	116
4.2.3.2. Przykładowe periodyzacje	120
4.2.3.2.1. Wprowadzenie	120
4.2.3.2.2. Periodyzacja rozwoju mowy w ujęciu Leona Kaczmarka	121
4.2.3.2.3. Rozwój języka dziecka w ujęciu Pawła Smo- czyńskiego	125
4.2.3.2.4. Kształtowanie się języka dziecka w ujęciu Marii Zarębiny	134

5. Próba syntezy opisu rozwoju systemu językowego w ontogenezie	144
5.1. System fonologiczny	144
5.1.1. Rozwój systemu fonologicznego	144
5.1.2. Rozwój słuchu fonologicznego (fonematycznego)	145
5.1.3. Rozwój świadomości fonologicznej w ontogenezie	147
5.2. System leksykalno-semantyczny	150
5.2.1. Wprowadzenie	150
5.2.2. Rozwój systemu w ujęciu Marii Zarębinskiej	151
5.2.3. Rozwój świadomości leksykalnej i znaczenia wyrazów	154
5.3. System syntaktyczny	154
5.3.1. Rozwój systemu syntaktycznego	154
5.3.2. Rozwój składni we wczesnych stadiach rozwoju według Marii Przetacznik-Gierowskiej	155
5.3.3. Rozwój świadomości syntaktycznej dzieci	160
5.4. System morfologiczny	160
5.4.1. Rozwój morfologii w ontogenezie. Wprowadzenie	160
5.4.2. Rozwój kategorii przypadku rzeczownika. Badania Edwarda Łuczyńskiego	161
5.4.3. Rozwój słowotwórstwa. Badania Marii Chmury-Klebotowej	167
5.4.4. Rozwój świadomości morfologicznej	178
6. Okresy rozwoju mowy z perspektywy komunikacyjnej	179
6.1. Czym jest „perspektywa komunikacyjna” w opisie rozwoju mowy oraz jej istotne wyznaczniki	179
6.2. Stadia i fazy rozwojowe	180
6.3. <i>Mowa dziecka</i> jako specyficzne formy porozumiewania się dziecka z otoczeniem społecznym	182
7. Podsumowanie i uwagi końcowe	187
 Zakończenie	 189
Bibliografia	195
Nota bibliograficzna	204
Spis tabel i schematów	205
Indeks nazwisk	207
Indeks terminów	211
Abstract	217

Nota do wydania II

O rozwoju mowy dziecka. Dwa studia spotkały się z dużym zainteresowaniem ze strony Czytelników. Jak poinformował mnie Wydawca, nakład został wyczerpany, a tytuł jest poszukiwany. Zdecydowaliśmy więc wspólnie o przygotowaniu wydania II.

Wydanie to zostało przejrane i uzupełnione. Usunąłem z tekstu, co naturalne, różne zauważone usterki językowe i stylistyczne oraz nieprecyzyjne wyrażenia. Zrezygnowałem nade wszystko ze znajdującej się na końcu książki prezentacji własnego dorobku naukowego. Książka nie zmieniła jednak swojego podręcznikowego i przeglądowego charakteru. Dlatego dodałem elementy ułatwiające korzystanie z niej: indeksy nazwisk i terminów, a przytoczone w oryginale cytaty zastąpiłem ich tłumaczeniami na język polski. Zaktualizowałem też literaturę przedmiotu.

Co się tyczy treści książki to uzupełniłem przede wszystkim Studium I o fragmenty odnoszące się do dyskusji między Chomskym a Piagetem oraz dodałem wzbogacone informacje dotyczące psycholingwistyki, socjolingwistyki i kognitywistyki. Zmiany w Studium II mają zasadniczo charakter redakcyjny.

Dziękuję Domowi Wydawniczemu „Elipsa” i jego dyrektorowi, panu doktorowi Włodzimierzowi Ulickiemu, za propozycję II wydania *Dwóch studiów*. Dziękuję też panu profesorowi Stanisławowi Dubiszowi za opinię i uwagi do tego wydania.

Józef Porayski-Pomsta

Warszawa, czerwiec 2022 roku

Wstęp

Mowa dziecka to niezwykle interesujący poznawczo obszar badań, daje bowiem możliwość zbliżenia się do jednej z najbardziej bodaj tajemniczych właściwości istoty ludzkiej, jaka wiąże się z mową i myśleniem.

Podstawą myślenia ludzkiego jest mowa ujęzykowiona: myśl konkretyzuje się w słowie, ale też słowo dzięki swoim właściwościom pozwala oderwać myśl od konkretnego i dzięki temu służy kreacji innych światów niż ten, w którym żyjemy i którego doświadczamy. To stanowi o wyjątkowości człowieka: za pomocą języka może on projektować i stwarzać rzeczywistość, która jest wytworem jego myśli i wyobraźni. Osiągnięcia technologiczne, których skutków doświadczamy na co dzień, byłyby niemożliwe bez języka.

Badając *mowę dziecka*, próbujemy odpowiedzieć na pytania, które nurtowały ludzi od zawsze: jak ukształtował się język w rozwoju gatunku ludzkiego, jaką rolę odegrał w rozwoju gatunku, jak przebiegał jego rozwój, jaki jest jego wpływ na kształtowanie się osoby, społeczeństwa, kultury, co się dzieje, kiedy człowiek mówi, jakie są skutki mówienia i inne. To wszystko możemy obserwować niejako *in statu nascendi*, patrząc, jak kształtuje się mowa małego dziecka.¹

Współczesne społeczeństwa nazywane są komunikacyjnymi. I choć termin *społeczeństwo komunikacyjne* można uznać za tautologię – istota społeczeństwa polega przecież na tym, że jego członkowie współdziałają ze sobą, co opiera się na porozumiewaniu się ze sobą i współpracy – to formuła ta nie jest niedorzeczna: cechą współczesnych zbiorowości ludzkich okresu postindustrialnego jest mowa jako główne narzędzie działania człowieka, która dzięki nowym technikom komunikacji, zwielokrotniła swoje możliwości i zasięg.

„Nie ulega wątpliwości – pisze amerykański antropolog Richard Leakey – że pojawienie się mowy było ważną, jeżeli nie najważniejszą chwilą w ludzkiej prehistorii. Wyposażony w mowę człowiek stał się zdolny do wykreowania nowych rodzajów światów w przyrodzie: świata introspektywnej świadomości i świata

---

¹ Sądzę, że nie zmienią tego najnowsze doniesienia o tym, że jeden z wytworów sztucznej inteligencji koncernu GOOGLE zyskał świadomość i zdolność odczuwania emocji, podstawowych składników intencjonalnego zachowania człowieka. Komunikowanie się za pomocą języka naturalnego inteligentnych robotów mówiących jest tylko imitacją mowy ludzkiej, zaprogramowaną za pomocą skomplikowanych przepisów algorytmicznych przez inżynierów sztucznej inteligencji, a nie ich naturalną zdolnością (por. np. <https://www.logo24.pl/Logo24/7,139601,28578744,twierdzi-ze-google-dysponuje-swiadoma-sztuczna-inteligencja.html> – dostęp 18.06.2022).

wytworów, które dzielimy z innymi, a który nazywamy «kulturą». Mowa stała się przekąźnikiem, a kultura naszą niszą” [Leakey, 1995].

Dlaczego mowie przypisuje się tak znaczącą rolę? Dlaczego trudności w mówieniu lub brak mowy tak bardzo ograniczają osoby tym dotknięte w funkcjonowaniu społecznym. Aby to sobie uświadomić, przyjrzyjmy się dokładniej, jakie funkcje spełnia mowa.

Podstawową funkcją mowy jest funkcja komunikacyjna: mowa służy do przekazywania przez osobę mówiącą informacji o sobie, swoich odczuciach, przeżyciach i myślach innym ludziom. Aby tak rozumiana funkcja komunikacyjna mogła być realizowana, to jest, aby ci, których informujemy o czymś, zrozumieli nasz przekaz, musi istnieć nie tylko wspólny system znaków, za pomocą których te informacje przekazujemy, ale także jakaś wspólna wiedza o świecie. Ta wspólna wiedza o świecie jest zawarta przede wszystkim w języku. Funkcja przedstawieniowa albo poznawcza obok funkcji komunikacyjnej jest ze względu na sam przekaz informacyjny bardzo istotna. Wiąże ona język z inną sferą życia człowieka, mianowicie z myśleniem.

„Język spośród całego naszego mentalnego wyposażenia, jest ukryty najgłębiej pod progiem naszej świadomości, trudno dostępny dla racjonalnych struktur naszego umysłu. Nikt z nas nie jest w stanie przypomnieć sobie okresu, gdy nie znał języka, a jeszcze mniej, jak go opanował. A stało się to wówczas, gdy po raz pierwszy udało nam się ogarnąć i wyrazić myśl” [Bickerton, cyt. za: Leakey, 1995: 26].

Mowę dziecko nabywa od swojego najbliższego otoczenia społecznego, głównie od rodziców (opiekunów). Małe dziecko potrzebuje tego stabilnego i stymulującego otoczenia. W pierwszych latach swojego życia dziecko jest niezwykle uważnym obserwatorem tego, co dzieje się wokół niego i w związku z nim samym. Obserwując dorosłych, uczestnicząc w ich życiu, naśladując ich zachowania, kształtuje swój własny system zachowań, swój świat. Źródło rozwoju dziecka tkwi w jego otoczeniu społecznym:

„[...] dziecko – mówi Lew Wygotski – wchodzi w stosunki z sytuacją nie bezpośrednio, ale za pośrednictwem drugiej osoby” [Wygotski, 2006: 35].

We współczesnej psycholingwistyce, w której mocno jest podkreślany kontekst kulturowy jako istotny czynnik kształtowania się mowy, wymienia się dwa sposoby, jakimi środowisko kulturowe reguluje kontekst rozwoju poznawczego dzieci: „zwyczajowość poznawczą” i „aktywny instruktaż”. Pierwszy kontekst polega na tym, że niemowlęta i dzieci, które są całkowicie uzależnione od dorosłych, wykonują te wszystkie czynności, które wykonują dorośli: jedzą jak dorośli, stosują się do ich porządku życia oraz towarzyszą dorosłym, gdy idą oni gdzieś lub coś robią. Kontekst ten ma bezpośredni wpływ na rozwój poznawczy. Drugi kontekst polega na tym, że dorośli ludzie aktywnie na ogół uczestniczą w rozwoju swoich dzieci,

dostarczają wsparcia w tych obszarach kultury, które uznają za istotne, ważne z jakiegoś powodu. Ten aktywny, instruktaż odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu się struktur poznawczych dziecka i jego języka [Tomasello, 2002: 108–111].

Oto dlaczego warto i należy badać rozwój mowy i języka dziecka z poznawczego punktu widzenia.

Ważny jest jednak również aspekt praktyczny tych badań. Wiedza o rozwoju mowy i języka jest wykorzystywana w szeroko rozumianej edukacji – do tworzenia programów edukacji językowej oraz opracowywania narzędzi i pomocy służących tej edukacji. Badania te odgrywają ważną rolę w reedukacji i terapii – w sytuacjach, kiedy osoba nie ma z jakiegoś powodu możliwości językowego komunikowania się z otoczeniem lub je traci albo też możliwości te z jakiegoś powodu zostają ograniczone.

Opracowanie, które oddaję do rąk Czytelników, składa się z dwóch powiązanych ze sobą merytorycznie studiów o charakterze przeglądowym:

- Studium I. *Badania nad mową dziecka. Przegląd kierunków i teorii badań nad mową dziecka* przedstawia stan, historię oraz główne kierunki badań na tle kierunków głównie lingwistycznych;
- Studium II. *Zagadnienie normy rozwojowej werbalnej. Problemy periodyzacji rozwoju mowy* stanowi z kolei przegląd polskich badań nad mową dziecka. Znajdują się w nim zinterpretowane przykładowo przez autora opracowania wyniki badań nad wybranymi aspektami akwizycji systemu językowego dzieci polskich przedstawionych w wybranych pracach wybitnych polskich autorów oraz autorska propozycja nowej periodyzacji rozwoju mowy dziecka.

W przeglądzie tym starałem się oddać główne kierunki i tendencje rozwojowe badań nad mową dziecka. Zdaję sobie sprawę, że przedstawiony przegląd może wydać się niepełny lub tendencyjny. Taka jest natura wszelkich przeglądów.

Wiele problemów było prezentowanych w artykułach, które wymieniam w nocie bibliograficznej. Publikacja ta nie stanowi jednak zbioru wcześniej opublikowanych tekstów. Próbuję w niej w sposób całościowy i uporządkowany przedstawić:

- historię badań nad rozwojem mowy i języka dziecka,
- dyskusję uczonych (psychologów i psycholingwistów oraz językoznawców) na temat źródeł języka w rozwoju ontogenetycznym człowieka,
- etapy rozwoju mowy małego dziecka,
- problemy językowej normy rozwojowej.

Aby zamiar ten zrealizować, wykorzystałem bogatą literaturę przedmiotu. Zwróciłem przy tym uwagę na dorobek polskich badaczy i jego znaczenie dla badań nad rozwojem dzieci polskojęzycznych. Jednocześnie piszę o potrzebie systematycznych i szeroko prowadzonych w Polsce badań w tym zakresie.

Józef Porayski-Pomsta

Warszawa, 16 lipca 2022 roku